

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПЕРЕКЛАДАЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ»: ВІД МОВНОЇ ДО БАГАТОКОМПОНЕНТНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ МОДЕЛІ

В умовах глобалізації та цифровізації перекладацька галузь проходить динамічну трансформацію, що зумовлює необхідність переосмислення вимог до фахівця. Традиційне розуміння перекладу як суто лінгвістичної заміни кодів поступилося місцем складній діяльності, що поєднує когнітивні, технологічні та стратегічні аспекти. Центральним об'єктом прикладного перекладознавства є перекладацька компетентність. Вона визначає здатність та готовність перекладача реалізувати навички на практиці. Систематизація її еволюції є теоретичним підґрунтям для розробки критеріїв оцінювання якості перекладу, оскільки якість продукту є доказом професійної спроможності перекладача. Параметри компетентності виступають показником для формування засад оцінювання.

Структура компетентності перебуває у фокусі багатьох дослідників. Витоки поняття та його формування проаналізовано у працях А. Уртадо Альбір [1] та К. Шеффнер [2]. Науковиці доводять, що розвиток моделей відбувався з розширенням об'єкта перекладознавства: від тексту як мовної одиниці до перекладу як міжкультурного акту.

Перегляд багатокомпонентних моделей та їхню адаптацію до цифрової епохи здійснив Е. Пім [3]. Він наголошує на стратегічній здатності приймати рішення, проте критикує багатокомпонентність, оскільки більшістю складників можуть володіти й фахівці інших сфер [3, р. 485-486]. Порівняльний аналіз моделей представлений у роботі Г. Гепферіх [4] разом із її моделлю TransComp. В українському просторі аналіз еволюції здійснює О. Кальниченко [5]. Еволюцію парадигм від лінгвоцентризму до когнітивізму досліджує О. Ребрій [6]. Перехід до професійних рамок висвітлено А. Ольховською [7]. Фундаментальний внесок у структуру підготовки зробив Л. Черноватий, який деталізує мовну, мовленнєву, соціокультурну та стратегічну субкомпетенції [8, р. 70-71]. Взаємозв'язок між еволюцією моделей та зміною критеріїв оцінювання якості залишається недостатньо висвітленим.

Процес формування уявлень про перекладацьку компетентність пройшов шлях від перестановки мовних елементів до складного когнітивного й соціокультурного акту. Виокремлюються чотири ключові етапи:

1. Лінгвоцентричний етап (1960-ті — поч. 1980-х рр.). Панував лінгвістичний підхід. Н. Хомський розрізняв «лінгвістичну компетенцію» як абстрактну систему правил та «лінгвістичне виконання» як реальне використання мови [9, р. 3-4]. В. Вілс визначив перекладацьку компетенцію як «здатність до передачі змісту», що складається зі сприйняття, перекодування та продукування тексту [10, р. 118-119]. Він наголошував на її формуванні через дидактичний процесі [10, р. 117] та розмежовував знання мов і вміння перемикатися між ними [10, р. 120]. Критерієм професійності була лінгвістична вправність. Навчальне оцінювання мало бінарний характер («правильно/неправильно») та зводилось до підрахунку помилок без урахування причин прийняття рішень [10, р. 132-134].

2. Комуникативно-текстуальний етап (1980-ті — 1990-ті рр.). Під впливом Д. Гаймса [11, р. 281-282] відбувся відхід від граматичних моделей. Ключовою стала теорія «Скопос» [12, р. 173-174], де успішність перекладу визначалась відповідністю меті комунікації в цільовому середовищі. Р. Белл запропонував модель, яка включала знання мови, типів текстів, предметної галузі та «експертну систему» [13, р. 36-39]. Текст оригіналу став «пропозицією інформації» [14, р. 58-59]. Оцінювання стало текстоцентричним; основними помилками вважалися порушення прагматики чи стилістики [15, р. 69-70]. Комерційна оцінка стала відносною залежно від мети Скопосу [12, р. 182-183].

3. Етап багатокомпонентних та когнітивних моделей (2000-ні рр.). А. Нойберт виокремив мовний, текстовий, предметний, культурний та трансферний параметри [16, р. 6-10]. Дослідницька група RASTE (2003) запропонувала модель із шести компонентів: білінгвальна, екстралінгвістична, перекладознавча, інструментальна, психофізіологічна та стратегічна компетентності [17, р. 58-60]. Стратегічний складник є центральним механізмом, який контролює інші компоненти, допомагає планувати процес і вирішувати проблеми [17, р. 59-60]. Г. Гепферіх у моделі TransComp додала аспект психомоторних навичок [4, р. 12]. Відбувся перехід від аналізу продукту до дослідження процесу прийняття рішень. Педагогічне оцінювання стало диференційованим (інструментальні помилки оцінюються інакше, ніж мовні) [17, р. 59]. З'явилися маркери професійності: швидкість рішень, кількість виправлень, стабільність термінології [4, р. 21-23].

4. Сучасна професійна та технологічна парадигма (2017 — дотепер). Характеризується інтеграцією стандартів ринку в академічні рамки. Релевантною є модель ЕМТ (European Master's in Translation), оновлена у 2022 році з акцентом на цифровізацію та технологічний аспект. Вона включає мовну, тематичну, інформаційну грамотність, технічну, міжкультурну та перекладацьку компетентності [18]. З поширенням нейронного машинного перекладу відбувся «технологічний поворот», і фокус змістився на оцінювання когнітивних зусиль [19, р. 101-102; 20, р. 4-5]. Стандарт ISO 17100:2015 ототожнює якість із дотриманням технологічного циклу та процедурних вимог (пам'ять перекладу, глосарії) [21]. Профіль перекладача тепер включає здатність до ділової комунікації, розуміння ринку та етичне використання технологій [18]. Якість стає комплексною перевіркою професійної діяльності.

Дослідження дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Еволюція вимог відображає трансформацію перекладача з виконавця мовних трансформацій на стратегічного менеджера процесів, а перекладу — від «мистецтва» до «багатокомпонентної професійної структури».

2. Відбулася диференціація підходів до оцінювання: в освітньому контексті пріоритетом є формування компетентностей, а в комерційному — здатність забезпечувати якісний сервіс у високотехнологічному середовищі.

3. Кожна парадигма змінювала критерії: від формальної еквівалентності до функціональної придатності, аналізу когнітивного процесу прийняття рішень і, зрештою, до оцінювання технологічного стеку та відповідності стандарту ISO 17100, де коректність роботи з базами даних важить не менше за лінгвістичну точність.

4. Стратегічна компетентність стала ядром професійного стандарту, дозволяючи обирати інструменти та нести експертну відповідальність. Подальшого вивчення

потребує вплив штучного інтелекту та великих мовних моделей на структуру компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hurtado Albir A. (ed.) *Researching Translation Competence* by PACTE Group. Amsterdam: John Benjamins, 2017. 385 p. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.127>
2. Schäffner C., Adab B. (eds.) *Developing Translation Competence*. Amsterdam: John Benjamins, 2000. 244 p. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.38>
3. Pym A. Redefining Translation Competence in an Electronic Age. In *Defence of a Minimalist Approach*. Meta. 2003. Vol. 48, no. 4. P. 481-497. DOI: <https://doi.org/10.7202/008533ar>
4. Göpferich S. Towards a Model of Translation Competence and its Acquisition: the TransComp Project. *Models of Translation Competence* / ed. by S. Göpferich, A. L. Jakobsen, I. M. Mees. Copenhagen: Samfundslitteratur, 2009. P. 11-37.
5. Кальниченко О. А. Історія перекладу як складник перекладацької компетенції. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2013. № 1072. С. 122-128.
6. Ребрій О. В. Сучасні концепції перекладознавства: когнітивно-дискурсивний аспект: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 352 с.
7. Ольховська А. С. Перекладацька компетентність у контексті професійних стандартів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика. 2015. Вип. 23. С. 171-175.
8. Черноватий Л. М. Методика навчання перекладу як спеціальності: монографія. Вінниця: Нова Книга, 2013. 592 с.
9. Chomsky N. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press, 1965. 251 p.
10. Wilss W. *Perspectives and Limitations of a Didactic Framework for the Teaching of Translation*. *Translation: Applications and Research* / ed. by R. W. Brislin. New York: Gardner Press, 1976. P. 117-137.
11. Hymes D. *On Communicative Competence*. *Sociolinguistics* / ed. by J. B. Pride, J. Holmes. Harmondsworth: Penguin, 1972. P. 269-293.
12. Vermeer H. J. *Skopos and Commission in Translational Action*. *Readings in Translation Theory* / ed. by A. Chesterman. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab, 1989. P. 173-187.
13. Bell R. T. *Translation and Translating: Theory and Practice*. London: Longman, 1991. 298 p.
14. Reiss K., Vermeer H. J. *Towards a General Theory of Translational Action: Skopos Theory Explained* / trans. by C. Nord. London: Routledge, 2014. 238 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315759166>
15. Snell-Hornby M. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam: John Benjamins, 1988. 163 p. DOI: <https://doi.org/10.1075/z.38>
16. Neubert A. *Competence in Language, in Languages, and in Translation*. *Developing Translation Competence* / ed. by C. Schäffner, B. Adab. Amsterdam: John Benjamins, 2000. P. 3-18. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.38.03neu>
17. PACTE Group. *Building a Translation Competence Model*. *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research* / ed. by F. Alves. Amsterdam: John Benjamins, 2003. P. 43-66. DOI: <https://doi.org/10.1075/btl.45.06pac>
18. European Commission. *European Master's in Translation Competence Framework 2022*. Brussels: Directorate-General for Translation, 2022. 16 p.
19. O'Brien S. *Translation as Human-Computer Interaction*. *Translation Spaces*. 2012. Vol. 1. P. 101-122. DOI: <https://doi.org/10.1075/ts.1.05obr>
20. Moorkens J. *What's So Quality about Quality? Challenges of Defining and Measuring Quality*. *Translation Quality Assessment: From Theory to Practice* / ed. by J. Moorkens et al. Cham: Springer, 2018. P. 1-11. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-91241-7_1
21. International Organization for Standardization. *ISO 17100:2015 Translation Services Requirements for Translation Services*. Geneva: ISO, 2015. 24 p.